

identiteta (primjerenog evropskim integracionim nastojanjima) umjesto Pandorine kutije iz koje prijeti pandemonium nerazumijevanja među ljudskim grupama/kulturama s nesagledivim posljedicama za budućnost.

Lydia SKLEVICKY

Institut etnografije imena N. N. Mikluho Maklaj Sovjetske akademije nauka u knjizi *Brak kod naroda centralne i jugoistočne Evrope* objelodanjuje studije desetorice autora, koji su proučavali brak i svadbene običaje u pojedinim zemljama Evrope.

Autori studije temelje svoje radove prvenstveno na izvorima i stručnoj literaturi, obrađujući svaki narod u granicama

suvremenih država, ali se vremenski zahvaća period 19. i početka 20. stoljeća. Taj povijesni period nužno uključuje promatranje intenzivnih promjena koje se odražavaju na socijalnu kulturu, posebno na promjene u običajnom ponašanju i odnosima u periodu prije braka, te običajima oko zaključenja i nakon sklapanja braka. Autori razmatraju odnose među mladima, učešće i ulogu obitelji u biranju bračnog druga i s tim u vezi prava i slobode mladih, te učešće društvene okoline u običajima prihvaćanja mlade. U cilju ujednačavanja tematskog i metodskog pristupa u monografiji, autori prihvaćaju tipologiju koju su dali sovjetski znanstvenici Julijan V. Bromlej i Margarita S. Kašuba u svojoj knjizi *Brak i obitelj kod naroda Jugoslavije* (Moskva 1982). Zajednička karakteristika radova je definiranje instituta braka u zemljama Evrope u stadiju u kojem preovladava manja, nuklearna porodica, i utvrđivanje tradicijskih elemenata u kompleksu svadbenih običaja i obreda. U tom sklopu ukazuje se na konzervativnost, neravnomjernost razvojnih procesa i utjecaja crkvenih i državnopravnih normativa, na simboliku rituala, magijske i socijalne elemente tog "mnogofunkcionalnog obrednog kompleksa".

U Uvodu Ju. V. Ivanova i N. A. Krasnovskaja, uz odnos razvoja društva u cjelini i svadbenih običaja i obreda, oblika braka i obiteljskih funkcija u tome, navode da je autorski kolektiv tom knjigom prvi počeo istraživanja evropskih nroda, razradivši shemu izlaganja i analize konkretnih etnografskih podataka. Poglavlje "Poljaci" obradila je O. A. Ganckaja (str. 8-32), "Česi i Slovaci" uključujući Moravsku - N. N. Gracianskaja (33-65), "Lužičani" T. D. Filimonova (66-81), "Narodi Jugoslavije" M. S. Kašuba (82-134), "Bugari" u koautorstvu R. Ivanova i L. V. Markova (135-159), poglavlje "Rumuni" piše E. a. Rikman (160-181), "Albanci" Ju. V. Ivanova (182-205), te "Grci" autor A. N. Anfertjev (206-228). Knjiga uključuje rezime na francuskom, engleskom i njemačkom jeziku (229-232), Spisak kratica (233-234), ilustracije (235-236) i sadržaj (237) uz popis izdanja "Nauke" u 1988. godini.

Iscrpno analizirajući problematiku i podatke iz stručne literature za svaki proučavani narod, autori, u okviru povijesnih i njima zavisnih društvenih promjena u cjelini, definiraju etnografske karakteristike i njihove mijene u zadanom vremenu. Slijedeći zajednički dogovoren sistem, u svakoj od navedenih studija utvrđuju odnose obitelj - društvena sredina, kategorije dobnodruštvenih grupacija, tradicijske norme i crkvenodržavnopravne norme u sklapanju braka. Usporedo se koncizno prikazuju zbivanja od odluke o stupanju u brak do post-svadbenih običaja i njihova društvenog značaja.

Narodi Jugoslavije su veoma iscrpno obrađeni s obimnom literaturom koju autorica veoma dobro poznaje. Počevši od klasika naše etnološke literature (Karadžić, Bogišić, Cvijić, Radić i dr.), M. Kašuba gotovo da nije izostavila ni jedan rad o ovoj temi uključujući jugoslavenske etnologue najmlađe generacije. Ona ne daje "potpunu razradu problematike", već zahvaćajući sve naše narode u zadanom povijesnom vremenu, želi "pokazati osnovne pojave koje karakteriziraju brak i svadbene običaje naroda Jugoslavije". Radi toga ona izlučuje karakteristične elemente koji su bili značajni za "naseljenje raznih regija". Takav stav opravdava činjenica da su migracije stoljećima stvarale mozaik stanovništva na gotovo cijelom području, da su dijelovi naše zemlje bili pod upravom raznih država i dominacijom raznih religija, te da analizira izvore i literature dokazuje da su svadbeni običaji naroda Jugoslavije veoma raznoliki. U vremenu kad monetarna

Brak u narodov Central'noj i Jugo-Vostočnoj Evropy,

otvetstvennye redaktory Ju V. Ivanova, M. S. Kašuba, N. A. Krasnovskaja, Nauka, Moskva 1988, 240 str.

ekonomija s pratećim društvenim razvojem transformira sistem zadružnog života, vlasništvo i autoriteta, u prevladavanju nuklearne porodice, učvršćivanju zakonskih normativa, autorica u pojedinim regijama ustanovljuje kompleks i osnovne značajke u sistemu, odnosima i običajima svadbenog ciklusa - dob za stupanje u brak, izbor bračnog partnera, predbračne odnose i slobode, status nevjenčanog braka, endogamnost i egzogamnost, oblike otmice i brak prošnjom. Sve karakteristične osobine svadbenog ciklusa definira u stočarskoj i poljodjelskoj kulturi - zaruke, darovanja, grupu svatova, odvođenje i uvođenje nevjeste, značaj javnog mnijenja i ritualnih sklopova, kao i važnost simboličkih i magijskih radnji, normative ponašanja i izraze moralnih shvaćanja. Nastojanje autorice da, držeći se činjenica utvrđenih u ranijim istraživanjima jugoslavenskih stručnjaka, objektivno prikaže sve bitne tradicijske karakteristike i interakcije religijskih i građanskopravnih sfera, ispunilo je zadani cilj.

Knjiga sovjetskih etnologa, uz suradnju bugarske specijalistkinje za ovu problematiku Radost Ivanove, vrijedan je doprinos istraživanju braka i svadbenih običaja i obreda, a poslužit će i kao poticaj daljem proučavanju ove problematike.

Vesna ČULINOVIĆ-KONSTANTINOVIĆ

Radost Ivanova, B'lgarskata folklorna svatba, B'lgarska akademija na naukite, Institut za folklor, Sofija 1984, 265 str.

Ako je ovako kreirana studija o "bugarskoj folklornoj svadbi" zamišljena kao cjeloviti njen pregled s folklorističke točke gledišta, kako autorica upućuje u predgovoru, onda se ovdje radi o onom pojmu folklorističkog koji je "pojeo" pojam etnološkog. Osim što je i u

samom naslovu (eventualni) pojam *narodne* svadbe zamijenjen pojmom *folklorne* (koji nam se, s obzirom na sadašnje stanje pojma *narodnog*, čini i znanstveno preciznijim) i sama koncepcija i naslovljavanje poglavlja upućuju na "srednjodometnost" etnologijske razine koju, u ovom slučaju, nadrađa pravo folkloristike na estetičko promišljanje.

Naime, nakon prvog poglavlja "Obredni ciklus", koji odlikuje precizna (...) grafija (ritualni ponašajni i usmeni prosedei s regionalnim invarijantama, te posebno izdvojeni elementi svadbenih hljebova, barjaka, svadbenog drveta i vijenaca, kuma i starog svata), slijedi uvjerljiva interpretacija "građe", izrazito strukturalistički inspirirana i referirana (Van Gennep, Propp, Turner, Lévi-Strauss, Meletinski, itd.). Scenarij "primijenjenog strukturalizma", koji prepoznajemo i kao fazu naše novije etnologije, nalaže ovdje intenzivnu preraspodjelu deskriptivnih elemenata (lica, predmeti, djelovanja, prostor, vrijeme) u statične ali univerzalne odnose iz kojih saznajemo o karakteru (i bugarske folklorne) svadbe kao o obredu prijelaza koji zamrzava socijalno-spolne tenzije konkretnog stvarnosnog segmenta u trijadu "primitivnog ideologijskog sinkretizma" (kako autor kaže): život-smrt-rađanje.

Iako započinje jednakim "dokazom" za estetičku dimenziju svadbe kao i za njenu semantičku dimenziju koja je podloga prethodne interpretacije (a to je stvaranje druge stvarnosti simboličkim sredstvima), završno poglavlje "Estetika svadbe" koncept folklornog sada reducira na "tekst i muziku" i iscrpljuje se uglavnom na žanrovskim određenjima. Posebna pažnja posvećena je zagonetkama, zaklinjanjima i blagoslovima, kao i pjesmama ritualnog plača i smijeha.

Ines PRICA

Nastavljajući problematiziranje narodnog stvaralaštva na jugozapadu Njemačke, renomirani tübingenški Ludwig-Uhland-Institut ovom se prilikom posvetio istraživanju maski i maskiranja. Knjiga *Divlje maske; Drugačiji pogled na pokladnu noć* popratna je publikacija uz istoimenu izložbu što je bila upriličena 1989. Materijal je prikupljen u vremenu 10-17. veljače 1988, uz dodatna i kontrolna opažanja godinu dana kasnije. Područje istraživanja bilo je u prostoru između Bodenskog jezera i rijeke Neckar, obuhvaćajući 12 naselja, među kojima se najživljim i najzanimljivijim pokazao grad Konstanz.

Wilde Masken, Ein anderer Blick auf die Fasnacht, Ludwig-Uhland-Institut für empirische Kulturwissenschaft der Universität Tübingen, Merz-Akademie Fachhochschule für Kommunikationsdesign, Stuttgart; Tübingen 1989, 197 str.

Zanimanje Instituta bilo je usmjereno "divljem" maskiranju, spontanom, nenormiranom i povezanom sa suvremenošću, a ne onom poznatom iz muzejskih fundusa. Doseg analize trebao je ići od maske u užem, preko maske u širem smislu (kostim koji se proteže na cijelo tijelo), sve do "egzistencijskih oblika" što nastaju maskiranjem i pripadajućim ponašanjem. Pojam divljega neposredno se naslanja na "divlje mišljenje" C. Lévi-Straussa, u kojem je vrlo rano, već 1962, formulirano načelo nekonvencionalnog kombiniranja, konstruiranja novoga od dijelova već upotrijebljenih struktura. Pokazalo se da se taj princip (franc. bricolage) najzahvalnije iskazuje upravo na pokladnim maskama, te su se tübingenški istraživači ograničili na takve inovativne i aktualne kreacije. Na ovom je mjestu nemoguće ne reći da obilježja "divljega" ima i sama knjiga o kojoj govorimo, jer je kao zbir članaka raznih autora prilično neujednačena i nejasno artikulirana. Spominje se istina da kroz samo dvije sezone opažanja nisu mogle biti uspostavljene sheme i sistematičnost, no to znači da će mnoge zanimljive procjene i teze vjerojatno doživjeti reviziju. Stječe se utisak da ta "neurednost" autorima nije bila nimalo strana, već da su dapače željeli načiniti knjigu koja će u tom smislu korespondirati s proučavanim fenomenom.

Tübingenški etnolozi nesumnjivo podržavaju sve ono što je slobodno i novo u pokladnim zbivanjima, jer se poklade, kao otklon od društvenih konvencija, mijenjaju neprestano zajedno s društvom. Stoga i odbijaju savjetodavnu ulogu etnologa pri organiziranju pokladnih priredbi, s obzirom na to da bi takvo propisivanje i kanaliziranje ponašanja i odijevanja dovelo do sterilnosti priredbe. Smatraju da znanost i ovako u Njemačkoj ima odviše utjecaja na samu praksu.

Od srednjeg vijeka poklade imaju vrlo živo, moglo bi se reći "divlje" obilježje, da bi u 18. stoljeću, epohi prosvjetiteljstva, uslijedila mnoga ograničenja i zabrane: na ulici nije bilo dozvoljeno nositi masku, već samo u balskim dvoranama, a i tamo ne svaku masku; do ponovnog obogaćivanja poklada dolazi s romantizmom, u 19. stoljeću. Dok je u predindustrijskom društvu postojao niz povoda za maskiranje, kao za martinje, nikolinje, Božić, Tri kralja, za poklade, i u nizu proljetnih i ljetnih običaja, u našem stoljeću to se reducira uglavnom na poklade, koje su onda utoliko življe. Dakako da one u urbaniziranom svijetu, o kakvom se radi i u okolici Bodenskog jezera, nemaju više svoje mitsko, godišnjecikličko značenje, već su postale društvena zabava s izuzetnom količinom slobode.

Ta se sloboda, s jedne strane, očituje u društvenom smislu, jer se u to vrijeme, zahvaljujući anonimnosti, može činiti ono što inače nije dozvoljeno ili dobrodošlo. Sukladno tome, na individualnom planu poklade predstavljaju mogućnost da se maskom i postupcima čovjekova narav slobodno manifestira. Uz brojne poticajne interpretacije, u nekim je priložima zbornika ipak prisutno ne uvijek uvjerljivo sociologiziranje (M. Fenske), odnosno psihologiziranje (H. Schmid).

Tri članka posvećena su figuri vještice u pokladama. Izvor joj je u poganskim vjerovanjima, gdje ima više obilježje stare žene, a kasnije je uvodi crkva u svoju demonologiju kao utjelovljenje zla. Danas se umjesto muške figure u mnogim krajevima na pokladni utorak spaljuje vještica. Zanimljivo je zapažanje da su osebujni venecijanski karnevalski kostimi vrlo bliski onima koji drugdje predstavljaju vještice.

Velik broj maski koristi se elementima svakodnevnog odijevanja (naočari, rukavice, remenje, šeširi), sličeci time subkulturnim sadržajima. Protiv te "semiotičke gerile" (U.

Eco) uporno negoduju fašnička udruženja i stariji građani. No i niz medijski posredovanih motiva kviri tradicionalna shvaćanja: maske političara, sportaša, likova iz TV-serija, ili pak junaci stripova i crtića (Zoro, Garfield, pčelica Maja i drugi). Neobično je da su pokladne maske rijetko kada izravno politički angažirane, a među takvima postoji jedna koju uopće nije potrebno izrađivati - gasmaska.

Andrej ŽMEGAČ

Volkskunst heute?, Vogel-scheuchen, Hobby-Künstler, Vor-garten-Kunst, Fronleichnamste-ppiche, Krippen, Graffiti, Moto-r-rad-Tanks, Autobemalungen, Tä-towierungen, Punk-Ästhetik, He-rausgegeben von Gottfried Korff, Ludwig-Uhland-Institut für em-pirische Kulturwissenschaft der Universität Tübingen, Tübin-gen 1986, 165 str.

Publikacija *Volkskunst heute?* (*Narodna umjetnost danas?*), zamišljena kao popratni materijal uz jednu izložbu, vjerojatno je nadrasla namjere svojih priređivača. Radi se o dobro dokumentiranim istraživanjima suvremene narodne umjetnosti u jugozapadnoj njemačkoj pokrajini Baden-Württemberg. Da međutim operiranje pojmom "narodne umjetnosti" s referencom na moderni, pogotovo gradski život, nije uobičajeno, znali su autori ovoga projekta, pa je naslovu dodan upitnik. Želeći ukloniti ili barem umanjiti ove nedoumice, G. Korff u uvodnom tekstu postavlja problem i najavljuje fenomene iz podnaslova upravo

kao aktualnu narodnu umjetnost. Radi se dakle o izradi strašila za ptice, o slikarima, kiparima i grafičarima amaterima, o ukrašavanju vrta, o običaju slaganja cvjetnih sagova povodom tijelovskih procesija, o kreiranju božićnih jaslí na teme iz suvremenog života, o graffitima, oslikavanju rezervoara na motociklima i oslikavanju automobila, o tetoviranju, te punk-estetici. Niz bi sigurno bilo moguće još produljiti, no autori, kako sami kažu, nisu smjerali nekoj zaokruženosti i definitivnosti. Valja im namjesto toga povjerovati da su odabrali najvažnije, najznakovitije pojave sa svoga područja.

G. Korff konstatira kako se ovi fenomeni u znanosti uporno sve do naših dana razdvajaju od (tradicionalne) narodne umjetnosti, pa ih se onda naziva "efemernom umjetnošću", "umjetnošću slobodnog vremena" i sl. Situacija u SAD je podjednaka, jer ove oznake i potječu iz te sredine. Možemo primijetiti da je u tim domišljanjima inače "težak" pojam umjetnosti očito manje zanimljiv motiv od onog drugog dijela. Svakako glavno pitanje što ga ovaj zbornik postavlja jest da li postoje novi oblici narodne umjetnosti, ili se ona pak svodi samo na tradicionalne oblike. U ovom drugom slučaju vrijedila bi naime vrlo poantirana opaska P. Bourdieua da se narod tako reducira samo na seljake i seoske obrtnike. U svjetlu toga nema razloga da se spomenute novije pojave ne razmatraju u okviru etabliranog pojma narodne umjetnosti. Dodajmo da bi s obzirom na njih očito valjalo staviti u zagrade i paradigmatško Hauserovo razgraničavanje narodne (izvorne, seoske) od popularne (gradske, masovne) umjetnosti.

Uvodni prilog upozorava na vezu spomenutih oblika kreativnosti i suvremenih medija. Izvana naime djeluju poticaji i obrasci što ih na neki način sadržava svaka realizacija. Primjerice omoći ploča koji neosporno utječu na oslikavanje motocikala i automobila, pa različiti modeli u časopisnim rubrikama "uradi sam", ili naprosto natjecanja u izradi nečega. Takvi okviri, konvencije, bili su uvijek prisutni u umjetnosti, no njezina vrijednost je proizlazila iz autorova odnosa prema konvenciji, iz njegova osobnog udjela. Tako i nove oblike narodne umjetnosti u velikoj mjeri obilježava individualnost, posvjedočujući time odgovarajuću društvenu pozadinu, te zadovoljavajući također potrebu individualne afirmacije.

Navedimo neka zapažanja o manje poznatim oblicima likovnog komuniciranja. D. Engel i W. Unseld pišu o kreiranju strašila za ptice, koje u naše doba postaje sve popularnije i ima gotovo jedino estetski smisao. Raznoliko koncipirana i maštovito opremljena strašila izrađuju se u slobodno vrijeme, a onda se postavljaju negdje u vrt ili dvorište. U gradskim naseljima predstavljaju isključivo estetski objekt, i ta svojevrsna igra navela je autore na upit nije li ona zapravo oduvijek bila najvažnijim činiocem pri izradi strašila. Kako je njihov skroman zaštitni efekt ljudima sigurno bio poznat, mogla ih

je naprotiv zaokupiti impersonalnost, višeznačnost, zagonetnost što su je strašila nosila u svojem čovjekolikom obličju.

U tekstu o cvjtnim sagovima (W. Unseld, *Sakramenat i patchwork*) prikazan je običaj slaganja takvih kompozicija u katoličkom mjestu Hirrlingen. Velike cvjetne slike s raznolikim prikazima, porukama i simbolima slažu se na otvorenom, na tlu pred procesijskim oltarima prigodom Tijelova. Komponiranje cjeline od mnoštva cvjetova i latica iskazuje jedinstvo stanovnika općine, a kratkotrajnost, propadljivost ovih sagova, smatra autor, potiče na razmišljanje o prolaznom i vječnom.

Istraživanju tetoviranja posvetili su se R. Lahtz i R. P. Weisshaar, istaknuvši pionirske zasluge A. Spamera na tom području, koji je između dva rata time započeo zapravo proučavanje alternativne umjetnosti. Kao i tada, i danas se tetoviraju ponajviše mornari, vojnici, umjetnici, omladina, asocijalne osobe, i to pojedinci nošeni stanovitim romantičnim stavom prema sebi i drugim, jer teže naglašavanju svojih osjećaja i uvjerenja. Bez obzira na prirodu tetoviranog motiva ili simbola, on se uvijek nekome obraća i time postaje nosilac komunikacije. U vrijeme istraživanja, 1985, autori su bili opazili novu popularnost tetoviranja, novi "val" koji je stigao iz SAD.

Ovi i drugi oblici narodne umjetnosti izrazi su slobode pojedinca, odnosno njegove težnje da tu slobodu uvijek iznova potvrđuje. U visokorazvijenim i visokociviliziranim društvima to je ne samo moguće, već i dobrodošlo, jer takvim obavezujućim sustavima valja usvajati individualizaciju kao prirodnu potrebu. Spomenuti vidovi stvaralaštva primjeri su dakle "iskoračenja iz regularnosti svakodnevice" (H. Bausinger, predgovor), a kreativnošću i komunikativnošću neporecivo potvrđuju svoju životnost. Tübingenški zbornik manje je ambicioniran oko (novih) generalizirajućih spoznaja, no utoliko aktualnije prikazuje fenomene, provocirajući time nesumnjivo daljnja tumačenja.

Andrej ŽMEGAČ

Knjiga *Tetovirani Staljin* autora Kovács Ákosa i Sztrés Erzsébet neobična je i zanimljiva. Nastala je kao rezultat spoznaje (posljednjih godina osobito među folkloristima i povjesničarima) da se mentalitet i svijest ljudi ne upoznaje samo preko službeno kodificiranih povijesnih izvora, kao što su arhivski spisi, dokumenti, statistički podaci i slično, već da se krug izvora informacija, na osnovi kojeg se može stvoriti realni opis prošlosti i sadašnjosti, širi i na djela književne, filmske i likovne umjetnosti, ali i na područje tzv. masovnih fenomena. Tako autori u uvodnom izlaganju napominju, da kada bi budući povjesničari, recimo kroz tridesetak godina, željeli saznati kakve su u Mađarskoj krajem osamdesetih godina prevladavale stvarne društvene i političke ambicije, svakako bi svoju pažnju morali, pored ostalog, usmjeriti na sadržaj parola što su ih demonstranti na svojim transparentima nosili ispred parlamenta, te na sadržaj grafita i bedževa... i sasvim bi sigurno dobili vjerniju predodžbu nego da su se o ljudskim željama, životima i bojaznima informirali iščitavajući samo tekstove s parola nošenih i isticanih prilikom prvomajskih svečanosti.

No, kamo svrstati ovu knjigu? Da li u kulturnu antropologiju ili možda dokumentalistiku, pitaju se i sami autori! Jedno je sigurno: ta "nova vrsta" stvaralaštva spada u domenu narodne umjetnosti (népművészet) i urbanog folklor, iako se po mnogočemu razlikuje od onih tradicionalnih oblika seoske kulture koji pripadaju folklornom stvaralaštvu. Za ilustraciju autori navode primjer istraživanja nadgrobnih spomenika na grobljima, te kao pandan tome - istraživanja spomen-obilježja žrtvama automobilskih nesreća postavljenim uz ceste.

No, da bi čitatelji otklonili ili bar riješili neke od dilema, pogledajmo, kako je ova knjiga uopće nastala. Kovács Ákos i Sztrés Erzsébet započeli su istraživanje o tetoviranju u Mađarskoj početkom osamdesetih godina, inspirirani člankom u jednom domaćem medicinskom časopisu, u kojem su naišli na indikativan podatak da je prilikom sistematskih liječničkih pregleda, krajem pedesetih godina, na svakom desetom, radno

Ákos Kovács & Erzsébet Sztrés, Tetovált Sztálin, Szovjet elitéltek tetoválásai és karikatúrái, Népszava Kiadó Vállalat Ságvári Nyomdájában, Szeged 1989, 244 str.

sposobnom mađarskom državljaninu, pronađena istetovirana slika. Vrlo su brzo uvidjeli da ovaj arhaičan običaj ne treba posmatrati s aspekta devijantnog ponašanja pripadnika marginalnih socijalnih grupa, već da je široko rasprostranjen u različitim društvenim slojevima, te da se u skladu s tim treba i suočiti s ovim fenomenom. Građu za svoje istraživanje autori su skupljali među rudarima, vojnicima, na plažama, zatim u arhivima ministarstva unutrašnjih poslova, te u zatvorima, uz opasku, da je tzv. "zatvorski život" svijet za sebe, i da predstavlja pravu istraživačku riznicu koju etnološka znanost još nije otvorila. U zatvorima su pregledali više od tisuću ljudi, te prilikom kasnije komparativne analize ustanovili da su motivi tetoviranja među zatvorenicima slični onima koji su zabilježeni kod osamnaestogodišnjih regruta. To su najčešće lična imena i prezimena, datumi rođenja, sirene, probodena srca... i slično.

Neposredno nakon završetka prve faze istraživanja, gotovo slučajno su došli u vezu s umirovljenim kriminalistom iz Lenjingrada Dancingom Sergejevičem Baldajevim, koji se već više od tri desetljeća bavi istraživanjem tetoviranja sovjetskih zatvorenika. Budući da su Kovács A. i Sztrés E. željeli proširiti geografski prostor svoga istraživanja o tetoviranju na cjelokupnu srednju i južnu Evropu, ponudili su mu da u knjizi objave i njegovu građu, na što je Baldajev pristao.

Međutim, tokom zajedničkog rada i mnogobrojnih razgovora, koji su trajali u periodu od decembra 1987. do oktobra 1988. g. došlo je do postepenog proširivanja teme: više nije bilo riječi samo o motivima tetoviranja i neobičnom svijetu zatvorenika i sovjetskom zatvorskom folkloru, nego i o cijeloj svirepoj epohi staljinizma, koju je Baldajev, zajedno sa svojom porodicom i sam neposredno proživio i promatrao.

Znamo da u povijesnom istraživanju poneko pitanje uvijek ostane bez odgovora jer nema pisanih dokumenata. Ali, ne samo zato jer su uništeni ili nedostupni, nego zato što nikada nisu ni postojali, zato što je režim brižljivo nastojao da iza sebe ne ostavi tragove ili znakove koji bi ga kasnijim generacijama odali. Ali, srećom postoje izvori koji se ne daju uništiti - tako npr. ni jedan društveni sistem ne može zabraniti vic, koji brzo i s puno senzibiliteta reagira na svaku društvenu promjenu. Tetoviranja i karikature (u ovom slučaju sovjetskih zatvorenika) te specifična ostvarenja koja je Baldajev desetljećima skupljao, u ovoj su knjizi tretirani kao povijesni dokumenti koji iskreno iskazuju ljudska osjećanja, želje i strahovanja.

Moramo reći da su i sami autori bili u dilemi koji bi termin bio najpodesniji za ovu vrstu folklor. "Zatvorski folklor" (börtönfolklor) nije najsretniji, jer, s jedne strane, to i nisu bile tradicionalne zatvorske institucije (zatvori, tamnice, kaznionice) nego i logori, kao i logori za prisilni rad. S druge strane, stvaraoci tog folklor - zatvorenici, bili su ljudi koji niti su bili kriminalci niti su počinili bilo kakvo krivično djelo. Bili su naprosto žrtve staljinističkog bezakonja. Možda je, za ovu priliku, kažu autori, najadekvatniji termin "logorski folklor" (lágérfolklor) ili još bolje - "zatvorsko-logorski folklor" (börtönlágérfolklor).

Autori također ističu mogućnost - sasvim opravdanog - pojavljivanja prigovora (možda i sablazni od strane oficijelne politike) da se preveliko značenje pridaje ovim crtežima i tekstovima - bolnim, grotesknim i svirepim. Ali, dodaju oni, takvo je bilo i vrijeme u kojem su nastali i protiv kojega su protestirali. Ovu knjigu treba, dakle, shvatiti kao doprinos oslobađanju od trauma i duševnih stresova prouzrokovanih staljinizmom.

Želja je autora da se ovakva istraživanja nastave i da dobiju interdisciplinarni karakter. Za početak spominju mogućnost uključivanja u istraživanje politologa i povjesničara.

Kako knjiga ipak najbolje govori sama za sebe, pogledajmo kakva je njena struktura i sadržaj: pored uvodnog izlaganja na početku se nalazi poema Vladimira Visockog "Tetovirani Staljin". Nakon toga slijedi opširan intervju s Baldajevim pomoću kojeg čitatelj dobiva uvid u hijerarhiju sovjetskog "podzemnog svijeta" i u stroga pravila koja reguliraju čin tetoviranja. Baldajev govori i o tome, kako se tetoviranje vrši u skladu s rangom zatvorenika, te se na osnovi toga može izraditi sistematizacija (grupiranje) motiva pomoću koje se dekodiraju sve važne informacije o zatvoreniku. Motivi tetoviranja (oko tisuću) grupirani su po tematskim blokovima, njih ukupno dvadeset i šest, a tematski spektar je zaista širokog dijapazona: od povijesnih, muzičkih, sportskih, religioznih ili horoskopskih tema, do pornografskih, antisocijalnih, raznih skraćenica itd. Objavljene su i pedeset i dvije karikature koje je kopirao sam Baldajev. Na kraju knjige nalazi se kraća

studija Szilágyi Akosa "Ruski podzemni svijet u Sovjetskom Savezu", zatim bilješke s iscrpnim objašnjenjima i rječnik žargonskih izraza.

Šteta je, da kao prilog knjizi ne postoji sažetak na nekom od svjetskih jezika, jer mađarski je jezik ipak dostupan samo užem čitateljskom krugu.

Jadranka GRBIĆ

Kulturno-prosvjetni sabor Hrvatske u svojoj je biblioteci *Narodne nošnje Hrvatske* objavio novo kolo od pet naslova. To su: **Ivica Šestan**: *Narodna nošnja Vinkovačkog kraja - Otok*, 1987, 126 str., 46 fotografija, 11 tabli; **Gordana Matunci**: *Narodna nošnja Bilogore - Veliko Trojstvo*, 1988, 98 str., 37 fotografija, 5 tabli; **Nada Gjetvaj**: *Narodna nošnja Banije - Luščani*, 1988, 106 str., 37

fotografija, 6 tabli; **Jelena Gamulin**: *Narodna nošnja Vrlike*, 1988, 122 str., 53 fotografije, 10 tabli; **Ilda Vidović-Begonja**: *Narodna nošnja Splita*, 1988, 106 str., 41 fotografija, 14 tabli.

Zacijelo je našim čitaocima iz prikaza u ranijim godištima *Narodne umjetnosti* već poznato da je riječ o ediciji priručnika za rekonstrukciju nošnje, tipskom serijalnom izdanju, namijenjenom u prvom redu folklornim sekcijama kulturno-umjetničkih društava. No, osim praktične namjene začetnici tog opsežno zamišljenog projekta, imali su na umu i dalekosežnije ciljeve. Prema riječima Vladimira Salopeka, urednika edicije, jedan je cilj da se "... dobro poznate nošnje znanstveno odredi u vremenu i prostoru, u njihovoj tradicijskoj funkciji i da ih se kulturno-povijesno valorizira. Drugi je cilj - ističe Salopek - da se narodne nošnje pojedinih krajeva, o kojima nema dovoljno podataka, znanstveno istraže, rekonstruiraju i revitaliziraju barem u funkciji scenske prezentacije".

Pet novih svezaka iz raznih krajeva s područja Hrvatske zaista potvrđuju uredničke zahtjeve; u nekima je od njih elaboriran već dobro poznati modalitet nošnje, poput Vrlike ili Otoka, dok drugi predstavljaju ishod suvremenih istraživanja dosad manje poznatih modaliteta, kao što su Luščani ili Veliko Trojstvo. Obradom, pak, nošnje Splita učinjen je iskorak iz prijašnjeg tematskog okvira; dosadašnje ograničenje na odijevanje u seoskim sredinama proširuje se sada i na gradske.

Svi su se autori pridržavali zadanog obrasca edicije, koji je čini jednoobraznom i prepoznatljivom. U uvodnom su dijelu svake od knjiga naznačene kulturnopovijesne odrednice dotične sredine, opisana je domaća izrada tekstila i navedene su opće značajke tradicijskoga odijevanja. Središnji dio čini podroban opis svih sastavnih dijelova odjeće i nakita za oba spola, te frizure i oglavlja u žena. Njemu slijedi opis načina i redosljeda oblačenja, a zatim upute - posve određene i suvremenim mogućnostima primjerene - za rekonstrukciju svih odjevnih sastavina. Na kraju su i preporuke za održavanje te ispravnu pohranu odjeće. Tekstovni je dio upotpunjen crnobijelim i fotografijama u boji koje zorno ilustriraju, kako odjevni izgled u totalu, tako i pojedinačne sastavine te ukrasne detalje na njima. Tu su i veoma korisne table s crtežima krojeva te redosljedom odijevanja. Sitnijim je slogom otisnut cjelokupni tekst i na engleskom, francuskom te njemačkom.

Ohrabren dobrim rezultatima spomenutog projekta, a vođen ambicioznim ciljem da stvori svojevrstu enciklopediju neobično raznovrsnog i kompleksnog tradicijskog odijevanja, kakvo je bilo uobičajeno na našem tlu, isti je izdavač usporedo pokrenuo i drugi projekt, oživotvoren u biblioteci *Narodne nošnje Jugoslavije*. Knjige iz ove edicije obradom su građe i načinom ilustriranja istovjetno onima iz biblioteke o nošnji u Hrvatskoj, te su sastavljene prema već spomenutom obrascu. U dvije protekle godine objavljeno je osam knjiga, od kojih dvije obrađuju lokalitete iz Bosne, jedna je iz uže Srbije i jedna iz Vojvodine, dvije su s Kosova, jedna je iz Slovenije, a u tom je kolu i jedna knjiga s područja Hrvatske. Evo i naslova: **Ljiljana Beljkašić-Hadžidedić**: *Gradska muslimanska tradicijska nošnja u Sarajevu*, 1987, 121 str., 25 fotografija, 6 tabli; **ista autorica**: *Hrvatska nošnja u okolici Tešnja*, 1988, 142 str., 30 fotografija, 7 tabli; **Mirjana Prošić-Dvornić**: *Narodna nošnja Šumadije*, 1989, 202 str., 76

fotografija, 17 tabli; **Mila Bosnić**: *Narodna nošnja Slovaka u Banatu - Kovačica*, 1989, 152 str., 57 fotografija, 12 tabli (osim uobičajenih prijevoda na engleski, francuski i njemački jezik u ovoj je knjizi tekst objavljen i na slovačkom); **Mirjana Dekić**: *Srpska narodna nošnja Kosova - Gnjilane*, 1989, 141 str., 41 fotografija, 9 tabli; **Marija Makarović**: *Narodna nošnja Gorenjsko - Rateče*, 216 str., 54 fotografije, 16 tabli (tekst objavljen i na slovenskom); **Radojka Bagur**: *Neretvanska narodna nošnja - Metković i okolina*, 1989, 110 str., 41 fotografija, 6 tabli.

Bez obzira na izvorno praktičnu namjenu ovih dviju biblioteka, edicija je i svojim tekstualnim i svojim ilustrativnim materijalom neosporna dobit za etnološku znanost.

Aleksandra MURAJ

Čarolija niti, Vještina narodnog tkanja u Jugoslaviji = The Wonder of Weaving: Folkweaving Skills in Yugoslavia, Muzejski prostor, Zagreb 1988, 278 str.

Održavanje 12. međunarodnog kongresa antropoloških i etnoloških znanosti (ICAES), srpnja 1988. u Zagrebu, izazvalo je u gradu-domaćinu i niz popratnih manifestacija. Taj je događaj svjetskog značenja bio povod Muzejsko-galerijskom centru, a na poticaj Hrvatskoga etnološkog društva, da u svom prostoru po prvi puta priredi etnografsku izložbu, izložbu intrigantnog naziva "Čarolija

niti". U skladu s uobičajenom praksom priređivač je uz izložbu objavio i reprezentativni katalog. Ta publikacija zavidnoga grafičkog izgleda (design Ivan Picelj, tisak Offset "Naša djeca", Zagreb) karakterom svojih priloga premašuje domet pukog izložbenog kataloga. Sadrži, naime, uz obavezni kataloški dio i nekoliko znanstvenih i stručnih tekstova kojima se narodno tkanje, taj neobično raznolik i slojevit kompleks naše povijesne baštine, pokušava osvijetliti s različitih aspekata. Autorice priloga nastojale su mu odrediti njegovo kulturološko i društveno značenje (*Dunja Rihtman-Auguštin: Sudbina narodne kulture*), promotrile su njegov povijesni tok (*Jelka Radauš Ribarić: O tekstilnom rukotvorstvu na tlu Jugoslavije kroz vijekove*), obradile ergološke značajke (*Nerina Eckhel: Uzgoj i obrada tekstilnih sirovina i proizvodnja tekstila*) i upozorile na estetske domete (*Đurđica Petrović: Likovne karakteristike narodnih ткаčkih rukotvorina*).

U uvodnom tekstu D. Rihtman-Auguštin raspravlja o sudbini onog dijela našeg ukupnog nasljeđa i strukture života što se obično imenuje sintagmom "narodna kultura". Pritom joj je tekstilna nit (odnosno artefakti koji su od nje nastali) poslužila kao svojevrsna šifra za prepoznavanje kulturnog i društvenog okruženja stvaraoca-izrađivača-konzumenta folklornog tekstila. Kućna tekstilna djelatnost - koja je u prošlosti doista bila konstitutivnim dijelom načina života u seoskim sredinama Jugoslavije - te cjelokupna simbolika folklornog tekstila, izgubila je, međutim, svoje životne silnice pa definitivno pripada prošlosti. No, smisao ponovnog suočavanja s tim kompleksom, što izložba na eklatantan način nudi, omogućuje - po autoričinu mišljenju - novu, suvremenom dobu primjerenu, valorizaciju.

Zahtjevnog se zadatka prihvatila J. Radauš Ribarić prikazujući povijesni razvoj tekstilnoga rukotvorstva u Jugoslaviji. Prateći ga od najranijih tragova u prethistorijskom i ranohistorijskom razdoblju, preko značajnoga slavenskoga sloja i raznih kasnijih utjecaja do novijih vremena, izradila je cjelovit pregled kojemu je uporište u konkretnim nalazima i spoznajama s našeg područja, ali je smješten u šire euroazijske kulturne konotacije. Sažimajući tako na jednom mjestu, uz vlastito iskustvo, ishode mnogobrojnih starijih i recentnih istraživanja jugoslavenskih etnologa, ugradila ih je u evropske povijesne tokove iskazujući pritom svoje suvereno poznavanje evropskih te općih izvora i literature o tekstilnom rukotvorstvu.

N. Eckhel obradila je tehnološki aspekt narodnoga tkanja. Vrijednost je tog priloga u prvom redu u njegovu sintetičkom karakteru, jer obuhvaća cjelokupnu jugoslavensku građu; istodobno i u širini kuta promatranja, jer je cio taj ergološki kompleks smješten u njegov socijalni kontekst. Opisane su sirovine od kojih se izrađivao folklorni tekstil, postupci njihove prerade, pomagala i alati koji su pritom potrebni, te raznovrsne tehnike kojima od određenih načina međusobnog prepletanja niti nastaju tkanine. Korisna dopuna opisa niz je crteža (autorica Jasminka Vujičić), kojima su predstavljeni alati i sprave

neophodni u proizvodnom procesu, kao i fotografije fragmenata pojedinih tekstilnih tehnika.

Premda su narodna tkanja u velikom broju slučajeva nastala radom uglavnom nepismenih žena, Đ. Petrović ih (zajedno s vezivima) kvalificira kao najljepša ostvarenja jugoslavenske narodne umjetnosti. U svom prilogu utvrđuje tipične likovne motive, određuje ih u prostoru i prati njihovo strujanje u vremenu. Svoj tekst autorica zaključuje konstatacijom da je svaka oblast na teritoriju današnje Jugoslavije postigla svoj karakteristični likovni govor. Njegovu morfologiju čini određena kombinacija ornamenata, upotreba određenih boja te način tkanja.

Uz izložbu je bilo izrađeno i šest etnoloških karata (autori Ljubica Katunar, Božica Somek-Machala, Jelka Vince-Palua, Tomo Vinščak), pa je u katalogu komentiran, doduše veoma sažeto, i taj kartografski prikaz u prilogu *Etnološke karte: Tradicijski oblici tkanja u Jugoslaviji*.

Svi su tekstovi integralno otisnuti i na engleskom. U publikaciji je objavljeno stopedesetak što crno-bijelih, što fotografija u boji velikoga formata, te iscrpno kataloški obrađeno 827 izložaka.

Aleksandra MURAJ

Za izdavanje jednog ovakvog djela, treba prvenstveno zahvaliti poljskim istraživačima narodne umjetnosti. Kako sami autori navode u ovom djelu je predstavljen veoma interesantan rad zanatlija i narodnih umjetnika. Uz tekstove objavljene su i ilustracije koje uveliko pomažu prikazivanju narodne umjetnosti nastale na poljskom selu.

Knjiga sadrži 17 priloga i počinje člankom M. Pokropeka *Arhitektura*. Uz tekst koji govori o zgradama poljskih sela, građenima mahom drvenim materijalom, objavljene su i ilustracije koliba, (*chalupa*). Uz to nalazimo i shematske prikaze konstrukcije, te opis načina gradnje. Slijedi članak *Unutrašnje uređenje* gdje također M. Pokropek - opisujući interijer poljske kuće, - naglašava važnost peći, te ističe dva glavna prostora u svakoj kući: prostor koji zauzima peć i sveti kut. Uz tekst su ilustracije peći, kolijevki, stolaca, te karakteristično ukrašenih škrinja i polica za suđe.

Od istog je autora i prilog *Umjetnost u drvu - rezbarstvo, igračke, pletenje košara*. Na veoma pristupačan način autor opisuje rezbarenje u drvu. Opisujući motive upozorava na njihovu raznolikost na predmetima za opću upotrebu. Kao ukrasnu tehniku razmatra i bojanje drva. Najviše se boje dječje igračke, koje su zanimljive ne samo kao igračke, nego i kao prava mala umjetnička djela. Na ilustracijama nalazimo konjiće, ljuljačke, autiće (naravno iz novijeg vremena).

Fryś-Pietraszka u prilogu pod naslovom *Keramika* piše o lončarstvu i izradi predmeta od gline koje je nekada bilo veoma važno; od lonaca i ćupova, preko tzv. "crne keramike", glaziranja različitih predmeta do ukrasnih glinenih figurica u raznim bojama, cjelokupna je proizvodnja bogato ilustrirana. Slijede članci iste autorice pod naslovom *Umjetnost u željezu i Tkanine*. Relativno kasno se počelo upotrebljavati željezo (druga pol. 19. st.) pa tako je i stvaralaštvo u željezu novija pojava. Prvi izrađivani predmeti su povezani s kućnim potrebama, npr. metalne kvake na vratima, i kultom (naročito križevi).

Tkanje i proizvodnja platna bila je većinom ženski posao, ali na jugu Poljske (na Słasku i oko Krakówa) tkanjem su se bavili i muškarci. Iz slikovnog materijala vidimo da to nisu jednoboje i jednostavne tkanine, nego većinom prugaste s različitim utkanim motivima.

Fryś-Pietraszka u članku pod naslovom *Nošnja* bavi se opširnije temom narodne nošnje u Poljskoj i dodacima koji idu uz odjeću (bižuterija i oružje). Kolika je važnost nošnje u prikazivanju jednog naroda i njegove umjetničke djelatnosti, vidi se i iz veoma brojnih ilustracija koje prikazuju žensku, mušku i dječju nošnju iz raznih krajeva Poljske, kao i pojedinih dijelova nošnje karakteristično ukrašenih ili pak zanimljivih po svom šarenilu boja ili načinu izrade.

Ewa Fryś-Pietraszka & Anna Kunczynska-Iracka & Marian Pokropek, Sztuka ludowa w Polsce, Wydawnictwo Arkady, Warszawa 1988, 338 str.

Autorica Kunczynska-Iracka autorica je članka *Rezbarstvo, slikarstvo, grafika*. Te se umjetničke tvorbe najviše koriste u kulturne svrhe. To su ukrašene kapelice (stupačne ili u obliku kolibice), te mali kipovi koji većinom prikazuju Majku Božju, Svetu Obitelj te prizore iz života Isusa Krista. U slikarstvu također najčešći motiv je Majka Božja s djetetom, a među karakterističnim i najviše slikanim motivom je "Matka Boska Czesztochowska" i također slike iz Isusovog života i života svetaca.

Fryś-Pietraszka i Kunczynska-Iracka pišu zajednički članak pod naslovom *Umjetnost u obredima i običajima* gdje su najviše zastupljeni pokladni običaji i "lakrdija" koje se izvode tom prilikom. Priložene fotografije zorno prikazuju običaj i karakteristične maske. Autorice se usto bave i pisanicama te obrednim pecivima. Članak *Suvremeno stvaralaštvo seoskog stanovništva* je završni članak autorice Kunczynske-Iracke nakon kojeg slijedi *katalog* - zajednički rad svih troje autora. Popisom literature i indeksom termina završava djelo iz kojeg se saznaje mnogo ne samo o narodnoj umjetnosti u Poljskoj, nego i o kulturi i načinu života koji je s narodnim stvaralaštvom usko povezan.

Olga VLAŠIĆ

Marija Makarović & Magdalena Klarer, Slovenska ljudska noša v besedi in podobi, Sv. 3: Kozjansko, Zveza kulturnih organizacij Slovenije, Ljubljana 1988, 51 str.

U uvodu obilježen je prostor s kojeg se prikazuje način odijevanja, tj. jugoistočni dio Slovenije, područje između Savinje, Save i Sutle. Društvenu strukturu tu je činio seljački i poluseljački svijet, bezemljaši, najamni radnici, u trgovištima obrtnici i poluseljac. Životni standard bio je nizak pa su mnogi odlazili na rad, ranije na seljačke posjede i vlastelinstva, od sredine 19. st. kao

drvodjelci, rudari, ugljenari, zidari, kopači, prijevoznici i dr. Od kraja 19. st. i djevojke odlaze u veća gradska središta (Ljubljana, Celje, Zagreb pa i dalje). Namjera im je da si tako pribave miraz, uglavnom u odjeći.

Na način odijevanja utjecali su uslovi života, koji su se tokom dva stoljeća znatno izmijenili, osobito sredinom 19. st. Zapažaju se dva odjevna, tipološki različita sloja. Stariji tip nošnje prisutan je u drugoj pol. 18. i prvoj pol. 19. st. U ženskoj nošnji ističe se gornja haljina s nabranim krilom spojena s prslučićem bez rukava. Ispod gornje haljine nose se bijeli "rokavci", od kojih se vide rukavi i dio oko vrata. Nešto uža bijela pregača i velika bijela marama složena na poseban način, upotpunjuju ruho. Takvu nošnju prikazuju freske iz 18. st. i ona je do sredine 19. st. uglavnom od domaćih tkanina. Sačuvala se i kasnije kao radno ruho i odjeća starijeg svijeta, ali je tada već od kupovnih materijala. Kao inovacija u tom starijem tipu mijenja se kolorit, pregača nije više bijela, a "rokavce" prekriva gornja bluza "kočemajka" preuzeta iz mode druge pol. 19. st. Mijenja se način pokrivanja glave i obuća. Tako transformiranu, ali u biti starinsku nošnju, neke su starije žene nosile čak nakon drugog svjetskog rata.

Za mušku nošnju ranijeg razdoblja značajni su bijela košulja, hlače duge do koljena, čizme ili cipele te šešir širokog oboda s niskom glavom. Opis muške nošnje iz 1796. spominje svilenu maramu oko vrata, crveni prsluk, modre vunene čarape, hlače od crne kože dugih nogavica te modri kratki i dugi kaput. U drugom pisanom izvoru o nošnji na vlastelinstvu Podsreda (1821) doznajemo da se tada tako nose samo stariji ljudi. U naše vrijeme hlače kraćih nogavica nisu se sačuvala ni u sjećanju. Starijim inventarom danas se smatraju dijelovi radne odjeće izrađeni od domaćih tkanina: košulja od platna bez ovratnika, hlače od crno ili smeđe obojenog platna ili iz miješane tkanine "raševine". Starinske čizme zamijenile su visoke cipele, spominju se i "cokle", obuća s drvenim potplatom, a znali su biti i bosu. Radi sličnosti takvog odijevanja s nošnjom preko Sutle, znalo se reći "da se nose kao Hrvati".

O domaćoj proizvodnji tkanina govore izvori iz 16, 17. i 18. st. spominjući obaveze kmetskih podavanja u predivu, platnu i suknu. Od domaćih tkanina: platna, "raševine" (vuna po lanu) i sukna još se sredinom 19. st. izrađivala radna odjeća. Sijanje lana za potrebe odijevanja napustilo se tek uoči prvog svjetskog rata. Vuna se još i danas dijelom

dobiva od domaćih ovaca. Seljaci su ranije sami štavili kože za obuću, a prestali su tek iza drugog rata.

Tkalcu su kao obrtnici uz vlastitu zemlju radili u trgovištima i u selima iz donesene lanene ili vunene niti. Tkali su tradicijske tkanine. Sjećanje na posljednje tkalce još je živo, a zadnji je prestao raditi 1970. g.

Prema sjećanju opisan je i postupak bojenja platna i "raševine" u "luži" pomoću zelenih orahovih ljuski u smeđe, a hrastovih šišaraka u crno.

Tvorničke tkanine pojavljuju se u prvoj polovici 19. st., najprije za žensku blagdansku odjeću, za porube, i za neke dijelove ruha (pregača, prslučić, marama). Kupovni tekstil postepeno sve više prevladava u muškom i ženskom odijevanju.

Obuću izrađuju postolari i njihov je broj u trgovištima znatan, ali je i svako selo imalo svog majstora. Još između dva rata oni su s alatom odlazili raditi u seljačke kuće, a ušavljenju kožu dobivali su od seljaka. Trošio se par cipela na godinu dana, a majstor je jedan par izradio za jedan dan.

Krojači u trgovištima šivali su i za potrebe sela. Izvori ih spominju od kraja 16. st. Krojači su i gotovu robu znali nuditi po kućama. Manji posjednik trošio je godišnje po dva para radnih hlača, kaput je trajao nekoliko godina, a blagdansko ruho i duže vrijeme.

Šešire su najčešće nabavljali na prigodnim sajmovima.

U poglavlju o sastavnim dijelovima nošnje radom se analizira svaki dio muške i ženske odjeće u toku cijelog promatranog razdoblja od dva i po stoljeća. Osnovom svakog odjevnog komada u takvom prikazu je njegova funkcija, a u okviru toga ističu se promjene koje nastaju u određenom razdoblju u vrsti tkanine, u kroju i obliku, u značajnim detaljima, u koloritu, u ukrasnim dodacima ili u prihvatanju sasvim novog odjevnog predmeta, koji zamjenjuje onaj prijašnji, srodan jedino po funkciji, npr. košulja (srajca) - majica ili obojci (obujki) - čarapa i sl.

U prikazu o društvenom razlikovanju u odijevanju autorica na suvremen način pristupa toj problematici. Nekad su se očitovale razlike između odijevanja seljačkog svijeta i stanovnika trgovišta, ali od druge pol. 19. st. takve razlike postepeno nestaju. Seljaci s malih posjeda, koji se uz rad na svojoj zemlji zapošljavaju i kao radnici, dolaze do gotovine, koju troše prvenstveno na blagdansko ruho, dok isključivo seljački svijet istovremeno nosi često i poderanu odjeću. U 20. st. ljudi na selu suvremenu modu prilagođuju seoskim odjevnim normama i ona je skromnija, a zbog velikog broja djece često ograničena samo na najnužnije. U poslijeratnom razdoblju dobri gospodari raspoloživa sredstva ulažu u poboljšanje gospodarstva, pa u odijevanju teže idu ukorak s onima, koji zemlju zapuštaju, a žive od plaćenog rada.

Uvijek je postojala razlika između radne i blagdanske nošnje, a sredinom 19. st. spominje se kao sirotinjska radna odjeća ona, koja je još uvijek od grubih domaćih tkanina. Kako je radno ruho nužno za seosku sredinu, donosila je nevjesta u mirazu po nekoliko presvlaka radne odjeće. Još između dva rata razlikovala se radna nošnja od blagdanske po vrsti tkanine, ali su se u njoj još nazirali tragovi nekadašnje nošnje starijeg tipa.

Neke značajne događaje u životu pojedinca prati i specifična odjeća, od novorođenčeta i prvopričesnika do opreme mladenke, njenih družica i svatovskih članova.

Svadbena ruho još se do nedavno čuvalo kao odjeća za smrt. Crnina kao korotno ruho bila je već prije drugog svjetskog rata općenito uobičajena.

Dobivaju se podaci o opremi i načinu povijanja dojenčadi, o odijevanju male djece u cjelovite haljinice (kiklice) i o školskoj djeci, koja su se već nosila srodno s odralsima, ali skromno, a ljeti su bila bosa.

U nastavku prikazan je nakit i opisane promjene frizure.

U mirazu su nevjeste donosile toliko odjeće i rublja da su mogle sebe i djecu opremiti bar kroz jedno desetljeće. Sa srednje stojećih gospodarstava miraz su davali roditelji, dok su djevojke iz siromašnijih sredina odlazile na rad, ne bi li privredile bar najnužniju odjeću i rublje za miraz.

Nekad su sluge i sluškinje uz stan i hranu dobivali plaću u odjeći, a od sredine 19. st. dio plaće dobivao se i u novcu, koji se najvećim dijelom trošio na odijevanje. Odjevni

predmeti ostavljali su se i oporučno, a obaveza odijevanja uvijek se spominje i u naše vrijeme prilikom preuzimanja imanja od starijih.

U poglavlje o odjeći i vjerovanjima spominju se zabrane oko ruha male djece, oko šivanja vjenčanice te vjerovanja uz odijevanje vještica.

Na Kozjanskom trošilo se za odjeću, u usporedbi s Kranjskom, relativno skromno i tek nakon drugog svjetskog rata narod se općenito bolje odijeva, no na seoskim gospodarstvima i tada je ograničeno na najnužnije.

U zaključku autorica utvrđuje da kozjanska muška i ženska nošnja starijeg tipa tipološki odgovaraju alpskoj nošnji i tadašnjoj Kranjskoj. Napuštanje te nošnje i preuzimanje suvremenih modnih oblika odijevanja vremenski se podudara s takvim pojavama na ostalom slovenskom području, a to vrijedi i za naše vrijeme. Bogatija razdoblja izmjenjuju se sa siromašnijima što se odražava i u odjevnoj slici, pa ekonomski sređenije prilike prati i suvremenije odijevanje. Zato je u tom, danas zabačenijem dijelu Slovenije, živo razdoblje u vrijeme prevozničke aktivnosti sredinom 19. st. omogućilo brže prihvatanje gradskih modnih utjecaja.

U studiji o slovenskoj narodnoj nošnji Kozjanskoga tema je zahvaćena kompleksno i izložena sustavno uzimajući u obzir etnološke, povijesne i sociološke činjenice. Građa je prikazana tipološki slojevito u odgovarajućem vremenskom slijedu, a ruho je istaknuto u raznim funkcijama, kao radno, blagdansko i obredno, kao odjeća seljačkog i obrtničkog staleža s osvrtom na služinčad, bezemljaše i radnike, u bogatijim, prosječnim i siromašnim varijantama.

Prikaz zahvaća dva i po stoljeća kroz koja se prati tok transformacije nošnje i svakog pojedinog dijela, a kraj toga se ukazuje na uzroke promjena u odijevanju.

Za proučavanje nošnji hrvatskog sjeverozapada ova radnja pruža značajnu komparativnu građu.

Na popratnim tablama s rekonstrukcijom nošnji, rad MAGDALENE KLARER, prikazano je više varijanata ženske i muške nošnje odjavnog stila s prijelaza 19. u 20. st. Slikarskim i crtačkim načinom autorica je prikazala komplete i neke dijelove ruha te istaknula pojedinosti u odjeći, obući i oglavlju. Šteta što nema rekonstrukcije starijeg tipa ruha, jer bi time ovaj rad za korisnike bio bogatiji.

Jelka RADAUŠ-RIBARIĆ

Josip Milićević, Narodna umjetnost Istre, Zavod za istraživanje folklor, Zagreb 1988, 130 str. (Posebna izdanja, 10)

Područja sučeljavanja različitih kultura svojim osobitostima neminovno privlače pažnju znanstvenika. Kao najzapadnije hrvatsko područje Istra je kroz povijest bila ciljem mnogih osvajača, te time izložena smjeni uprava. Takva povijesno-društvena situacija uvjetovala je veću podložnost Istre ispreplitanjima različitih stranih utjecaja i intenzivnije kolanje kulturnih dobara.

To je razlog zbog kojeg je Zavod za istraživanje folklor još jednom (nakon knjiga *Istarske narodne priče* Maje Bošković-Stulli, *Istarske narodne pjesme* Olinka Delorka i *Istarski narodni plesovi* Ivana Ivančana s kraja pedesetih i početka šezdesetih godina) ne odolijeva izazovu istarske teme i izdaje ovaj pregled narodnog stvaralaštva Istre.

Josip Milićević je doktorirao obranivši disertaciju naslova *Istarsko rukotvorstvo*. Knjigom *Narodna umjetnost Istre* odlučio se za popularniji pristup srodnoj temi.

Cilj ove knjige prema autorovom mišljenju je "... u tome da se opišu predmeti koji su uglavnom završili svoju funkciju u seoskom životu i gospodarstvu, pa sada počivaju uglavnom u muzejskim vitrinama." U svom predgovoru uredništvo naglašava nastojanje da se knjigom zainteresira širi krug čitalaca te da ona posluži pri nastavi zavičajne i likovne kulture u školama istarskog područja.

Nastojeći na početku utvrditi kriterij odabira predmeta koji će svojim sadržajima i formalnim osobinama moći ući u okrilje naziva likovne narodne umjetnosti autor izdvaja one rukotvorine koje su ukrašene samim oblikovanjem ili pak nanošenjem dekorativnih